

UOT: 338.43, 63.33

AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFINDA SAHİBKARLIQ EKOSİSTEMİNİN ROLU

Vahid Hacıbəy oğlu Abbasov, i.e.d., professor

Bakı Dövlət Universiteti, İqtisadiyyat kafedrasının müdiri

e-mail: vahid.abbasov.56@mail.ru

Cavad Mədəd oğlu Qocamanov

Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

e-mail: cavad.qocamanov@gmail.com

Xülasə

Məqalədə kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafı məsələlərinə baxılmış, bu istiqamətdə aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin rolu və formalaşması xüsusiyyətləri açıqlanmışdır. Eyni zamanda sahibkarlıq ekosisteminin mahiyyəti və roluna dair ayrı-ayrı tədqiqatçıların yanaşmaları təhlil edilmiş, sahibkarlıq ekosistemlərinin formalaşmasının daxili və xarici amilləri müəyyənləşdirilmişdir. Aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin struktur elementləri və onların qarşılıqlı fəaliyyəti açıqlanmış, müasir şəraitdə əlverişli ekosistemin formalaşdırılması ilə bağlı məsələlərə baxılmışdır.

***Açar sözlər:** aqrar sahə, sahibkarlıq, aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti, sahibkarlıq ekosistemi, sahibkarlıq ekosisteminin elementləri.*

Giriş

Son vaxtlar əhalinin ərzaq təminatının yaxşılaşdırılması və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurəti aktuallaşmaqdadır ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmnin və keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsini tələb edir. Bunun üçün də bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalında, emalında ənənəvi iqtisadi münasibətlər sistemi və üsullarının dəyişdirilərək sahibkarlıq fəaliyyətində müasir bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin tələblərinə cavab verən yeni və daha səmərəli təşkilati-iqtisadi mexanizmlərlə əvəzlənməsi zəruridir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı prosesindən fərqli olaraq aqrar sahədə sənaye emalı, logistika, ticarət və digər infrastruktur fəaliyyətləri ilə bağlı sahibkarlığın daha geniş təcrübi biliklərə və maliyyələşmə mənbələrinə malik olması tələb olunur. Nəticə etibarilə sonda aqrar sahədə mövcud olan sahibkarlıq fəaliyyəti müəssisələrin istehsalatda resurslara qənaət etməklə daha yüksək mənfəət əldə etməsinə kömək edəcək və bu da öz növbəsində sahibkarlara bu sahədə bizneslərini daha da inkişaf etdirmələrinə əlavə

stimullar yaradacaqdır. Həmçinin sahibkarların yuxarıda qeyd olunan bütün vasitələrdən maksimum və optimal şəraitdə istifadə etmələri kənd təsərrüfatında yararsız torpaqların bərpasına, su itkisinin minimumlaşdırılmasına, müasir texnologiya və gübrələrdən səmərəli və düzgün istifadə edilməsinə gətirib çıxarmaqla bu sahədə sahibkarlığın inkişafını sürətləndirəcəkdir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi aqrar sahədə vahid sahibkarlıq ekosisteminin yaradılmasını da zəruri edir.

Bununla əlaqədar olaraq məqalədə sahibkarlıq ekosisteminin mahiyyəti və roluna dair yanaşmalar təhlil edilir, aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin struktur elementləri və onların qarşılıqlı fəaliyyəti açıqlanır, müasir şəraitdə əlverişli ekosistemin formalaşdırılması ilə bağlı məsələlərə baxılır.

Sahibkarlıq ekosisteminin mahiyyəti və rolu

Sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadiyyatın və sosial rifahın əsasını təşkil edir. Bir bədəndə hüceyrənin rolu nədirsə, iqtisadiyyatda da sahibkarlığın rolu ona bərabərdir [1]. “Sahibkar” sözü beynəlxalq termin kimi fransız dilində olan “entreprendre” və alman dilində olan “unthernehmen” sözlərinin birləşməsindən əmələ gələrək “entrepreneur” kimi işlənir. Mənası bir fəaliyyət sahəsində yeni bir iş quran şəxs deməkdir [2]. Ümumiyyətlə “sahibkar” sözü ilə bağlı bir çox təriflər olsa da, dünyada əsasən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (Organization for Economic Co-operation and Development - OECD) tərəfindən verilən tərif daha çox qəbul edilir və OECD-nin tərifinə görə, sahibkar “Hər hansı bir məhsulu və ya xidməti istehsal etmək üçün yeni bir iş və bazar axtarışında olan, qarşısına çıxan fərsətləri dəyərləndirən və riskləri göz önünə alaraq bir iqtisadi fəaliyyətə başlayan və ya mövcud olan bir iqtisadi fəaliyyəti böyüdərək inkişaf etdirən şəxsdir” [3]. Eyni zamanda iqtisadiyyatda ən vacib proseslərdən biri də istehsalla əlaqədar olan sahibkarlıq fəaliyyətləridir ki, bunlar da özündə təbii, texnoloji, əmək, maliyyə və elmi amilləri birləşdirən sahibkarlıq qabiliyyətlərindən ibarətdir.

Kənd təsərrüfatı fəaliyyəti insanların tarixən ən qədim fəaliyyətlərindən biridir və müasir dünyamızda da ən aktual fəaliyyət növlərindən biri olaraq qalır [4]. Eyni zamanda son dövrlər dünyada baş verən təbii və antropogen təsirlər nəticəsində gələcəkdə yaranma ehtimalı yüksək olan qlobal ərzaq təhlükəsizliyi problemi bu sahənin hələ uzun illər ən aktual fəaliyyət növlərindən biri olacağını göstərir. Belə olan halda aqrar sahənin daima daha dayanıqlı və səmərəli inkişaf etməsində sahibkarlıq fəaliyyəti çox əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti bir çox sahənin bir-biri ilə əlaqəli şəkildə birlikdə fəaliyyəti nəticəsində baş tutan bir hadisədir. Belə ki, bu proses zamanı sahibkarlar tərəfindən bütün vasitələrdən, xüsusilə torpaq, əmək, texnika, logistika, kapital və s. kimi resurslardan optimal və səmərəli şəkildə istifadə edilərək kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, bazara çıxarılaraq satışı və s. dəyər yaradan işlər görülür.

Qeyd edilənlərlə əlaqədar olaraq aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin inkişafı məsələləri diqqəti cəlb edir.

Son dövrlərə qədər aparılan tədqiqatlarda sahibkarlıq ekosistemilə bağlı müxtəlif fikirlər ortaya çıxır. Moore [5] ekosistem terminindən istifadə edən ilk tədqiqatçılar sırasındadır. Sahibkarlıq fəaliyyətinə tək bir sənayenin üzvü kimi deyil, müxtəlif sənayelərdə olan ekosistemin bir hissəsi kimi baxmaq lazımdır [5]. Bundan başqa sahibkarlıq ekosistemi konsepsiyasını işləyib hazırlayan,

formalaşdırın, müəyyən edən və vizuallaşdırın digər tədqiqatçı İsenberg [6] olmuşdur. İsenberg, həmçinin sahibkarlıq ekosisteminin liderlik, mədəniyyət, kapital bazarları və açıq fikirli müştərilər kimi fərdi elementlərin kompleks şəkildə birləşməsindən formalaşdığını bildirir [6]. Onun fikrincə, sahibkarlıq ekosisteminin təşkil edən elementlərin hər biri sistemə müəyyən təsir göstərsə də, onun inkişafı və daha da təkmilləşməsinin təmin etmək üçün heç bir element ayrı-ayrılıqda kifayət etmir. Bu səbəbdən bir ölkədə və ya bölgədə böyümə və inkişafı sürətləndirmək üçün bütün təsirli amillər birlikdə nəzərə alınmalıdır. O, bütün bu elementlərin birlikdə ekosistemi təşkil etdiyini, sahibkarlığın yaradılmasına və böyüməsinə çox mühüm təsir göstərdiyini və bu kontekstdə siyasətçilərin yalnız bir və ya iki elementə diqqət yetirməsinin yanlış strategiya olduğunu vurğulayıb.

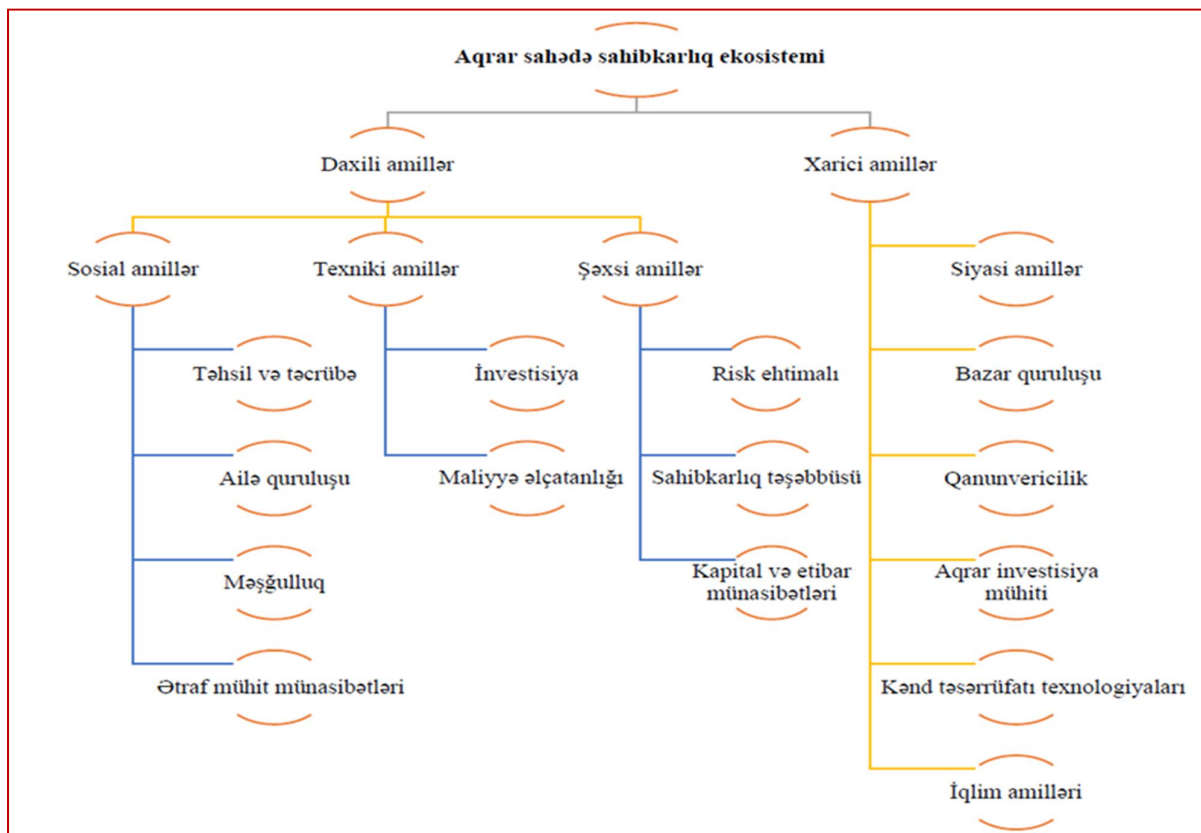
Həmçinin sahibkarlıq ekosistemi konsepsiyası son illərdə daha çox “Harvard Business Review” kimi jurnallarda Feld və İsenberg tərəfindən aparılan araşdırmalar sayəsində populyarlıq qazanmışdır [6; 7]. “Sahibkarlıq ekosistemi” termininin ilk komponenti olan sahibkarlıq sözü yeni əmtəə və xidmətlərin yaradılması imkanlarının araşdırıldığı, qiymətləndirildiyi və istifadə edildiyi bir prosesi ifadə edir [8; 9]. Terminin ikinci komponenti olan söz isə ekosistem sözüdür ki, bu söz əslində ənənəvi olaraq izah olunduğu kimi canlıların öz fiziki mühitləri ilə qarşılıqlı əlaqəsini göstərən mənada qəbul edilməməlidir. Əksinə, sahibkarlıq ekosistemi yanaşması dedikdə, sahibkarlıq fəaliyyətində bir-biri ilə əlaqəli olan iştirakçıların bir çətir altında öz fəaliyyətlərini əlaqəli şəkildə həyata keçirmələri başa düşülməlidir [10].

Sahibkarlıq ekosisteminə ən gözəl nümunə olaraq Bəhrami və Evans [11] kimi tədqiqatçıların Silikon Vadisi ilə bağlı apardıqları araşdırmanı göstərmək olar. Onların apardıqları bu araşdırmada yüksək texnologiya sahəsi ilə məşğul olan şirkətlərin, investisiya qoyan kapitalistlərin, dəstəkləyici infrastrukturun və dünya üzrə müxtəlif istedadlı insanların birləşməsi nəticəsində yaranan iqtisadi hovuzun Silikon Vadisində bir-biri ilə əlaqəli akademik və tədqiqat institutlarının bir araya gətirilərək bir-birini dəstəkləyən müəssisələrdən, icmalardan və ya mədəniyyətlərdən ibarət dinamik strukturlu ekosistemin ortaya çıxdığı göstərilir [11]. Onların birgə bu işi özlərindən sonra gələn bir çox davamçıları ruhlandırmışdır.

Aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin strukturu və inkişafı istiqamətləri

Planetin əhalisinin durmadan artması ərzaq və qida məhsullarına olan tələbatı artırır ki, buna da həm kənd təsərrüfatı, həm də qida sənayesində istehsalın həcminin genişləndirilməsi, beləliklə də ərzaq və qida təhlükəsizliyinin sistemli şəkildə təmin edilməsi ilə nail olmaq mümkündür. Qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi, həmçinin kənd təsərrüfatı sahələrindəki ənənəvi fəaliyyətə, istehsal, ətraf mühitə, sağlamlığa və ekosistemə təhlükə vura biləcək elementlərin də aradan qaldırılmasına şərait yaradacaqdır. Bunun üçün təsərrüfat subyektlərinin dəstəklənməsi, kənd təsərrüfatı ilə bağlı istehsal sistemlərində və üsullarında lazımı təkmilləşdirmələrin aparılması, eyni zamanda kəndli təsərrüfatlarının hər birinin bir sahibkarlıq subyekti olduğu nəzərə alınmaqla lazımı maliyyə dəstəyinin göstərilməsi tədbirləri reallaşdırılmalıdır. Bu səbəbdən də aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinə diqqəti yönəldən bir ekosistemin yaradılması və bunun səmərəli şəkildə yönəldilməsi aktuallaşmaqdadır. Aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin yaradılması kənd təsərrüfatında sahibkarlıq mədəniyyətinin inkişafına və yayılmasına töhfə verəcəyi nəinki ehtimal olunur, hətta artıq gerçəkləşməkdədir (*Şəkil 1*) [12].

Şəkil 1. Aqrar sahədə sahibkarlıq ekosistemi

Mənbə: Ağızan, K. ve Bayramoğlu, Z. (2018). *Tarımşal Girişimçiliğin Ekosistemi*. 5. ASM International Congress of Social (03-05 Mayıs, Antalya), 156 s.

Şəkildən də göründüyü kimi, aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin ekosistemi ümumilikdə iki əsas tərkib elementdən ibarətdir: 1) sosial, texniki və şəxsi amilləri birləşdirən daxili amillərdən; 2) siyasi, bazar quruluşu, qanunvericilik, aqrar investisiya mühiti, kənd təsərrüfatı texnologiyaları və iqlim amillərini birləşdirən xarici amillərdən. Aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin yaradılması müxtəlif sferalar üzrə məsləhətçilərin, sərmayə, bilik və biznes şəbəkəsi kimi bir çox mövzularda yeni sahibkarlara dəstək və məsləhət verən, qoruyan himayəçi investorların meydana gəlməsinə, aqrar sferadakı mövcud subyektlərlə yeni sahibkarların əlaqələndirilməsinə, bunun da öz növbəsində yeni məşğulluq sahələrini aşkara çıxarmasına şərait yaradacaqdır [13].

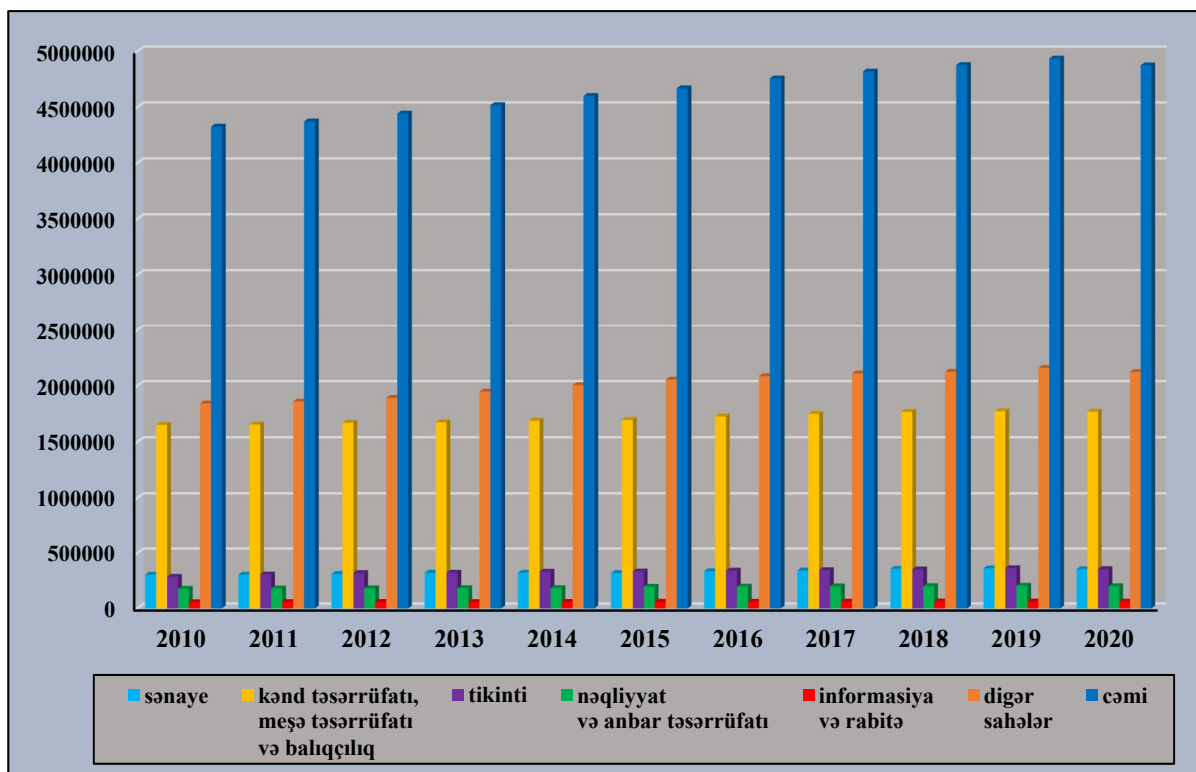
Aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin sosial amilləri sırasında kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal və idarəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan menecerlər və onların ailə üzvlərinin davranış xüsusiyyətləri mühüm yer tutur. Belə ki, bu şəxslərin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə bağlı təcrübələri olsa da, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı bilik və təcrübələrinin zəifliyi səbəbindən bu sahədə sahibkarlığın inkişafı ləngiyir. Digər daxili amillər kimi qeyd oluna bilən xüsusiyyətlərdən biri də sosial amillərdir. Sosial amillərlə bağlı münasibətlər əsasən təhsil, təcrübə, sağlamlıq, ailə quruluşu, işçi qüvvəsinin strukturu və ətraf mühitlə bağlı münasibətlərdir. Bütün bu səbəblərə görə bir çox araşdırmada kənd təsərrüfatı müəssisələrində fəaliyyət göstərən menecerlərin və ev təsərrüfatları üzvlərinin təhsil səviyyəsinin aşağı olduğu müşahidə olunmaqdadır [14; 15]. Xüsusilə

kənd təsərrüfatında olan sahibkarlıq ilə bağlı araşdırmalarda sahibkarlıq səviyyəsinin artmasının təhsil səviyyəsinin yüksəlməsindən asılı olduğu müəyyən edilmişdir [16; 17]. Kənd təsərrüfatı sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələr uzun illər istehsal və torpaqla bağlı olduqlarına baxmayaraq maliyyə qaynaqlarının zəifliyi ucubatından innovasiyaları mənimsəməkdə çətinlik çəkirlər. Bu zaman yenilikləri qəbul etməyən və ya dəyişikliklərə uyğunlaşa bilməyən müəssisələr öz sahibkarlıq ənənələrini itirirlər [18; 19; 20].

Ölkədə məşğul əhalinin sayına görə kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın əsas sektorlarından biri olsa da, təbii-iqlim şəraitindən asılılığı, yüksək risklərə və qeyri-müəyyənliklərə məruz qalması bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyətlərinə marağın azalmasına səbəb olur. Kənd təsərrüfatı sahələrində erkən xəbərdarlıq sistemləri və sığorta kimi bir çox risk idarəetmə tədbirləri tətbiq edilsə də, quraqlıq şəraitində yetişdirilən məhsullarda risklər və qeyri-müəyyənliklər yüksəkdir. Risk və qeyri-müəyyənlik iqlim şəraitindən başqa siyasi və xarici bazarlardan asılı olaraq da yüksək ola bilər.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul əhalinin bölgüsünü xarakterizə edən rəsmi statistik məlumatlara uyğun hazırlanan aşağıdakı şəkillərdən də görünür ki, 2010-2020-ci illər üzrə son on illik ərzində aqrar sahədə məşğul olanların sayında nisbi artım müşahidə olunmaqdadır. Qeyd olunan bu artım templəri cəmi məşğul əhalinin ümumi artım templərindən 2 dəfəyə qədər geri qalmaqdadır. Cəmi məşğul əhalinin sayına nisbətə sənaye və tikinti sahələrində cüzi artım, digər sahələrdə isə bir qədər çox artım müşahidə olunur (*Şəkil 2*) [21].

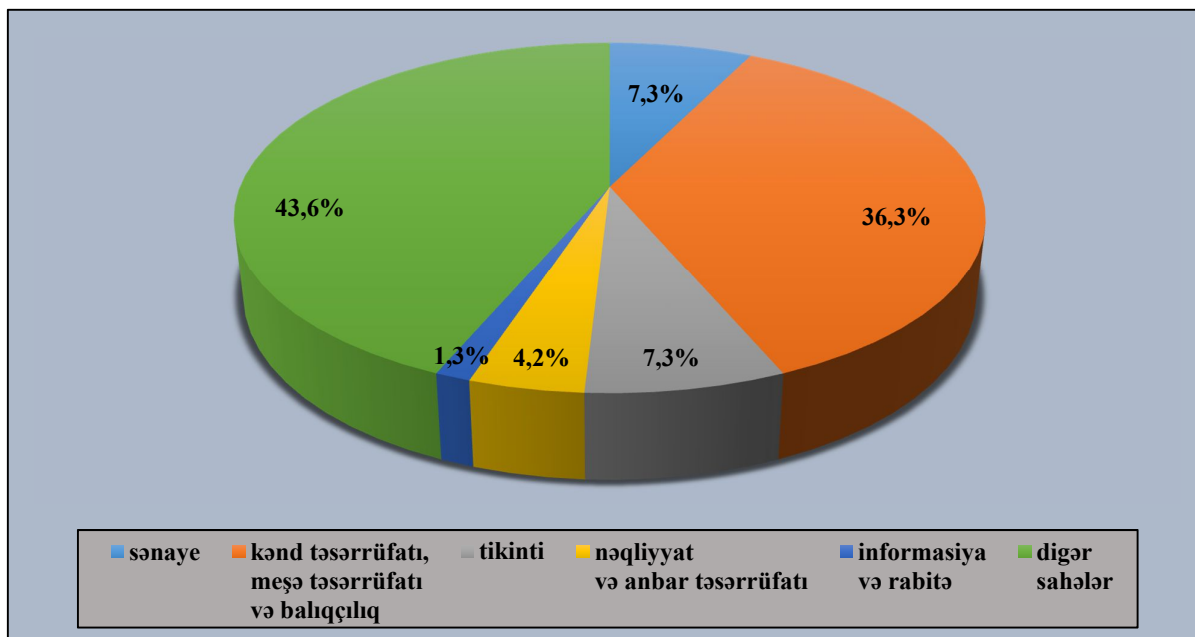
Şəkil 2. Məşğul əhalinin iqtisadi fəaliyyət növlərinin illər üzrə dəyişmə tendensiyası (nəfərlə)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/az/1.5.xls>

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahələrində çalışanların cəmi məşğul əhalinin tərkibində xüsusi çəkisi 36,3% (**Şəkil 3**) [21] təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə 1-1,5%-ə qədər azalma deməkdir (**Şəkil 2**) [21]. Bu azalma digər fəaliyyət sahələrində çalışanların ümumi sayının artması hesabına baş versə də, digər bir tərəfdən aqrar sahədə maddi-texniki resurslarla təminat səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində, əl əməyinə tələbatın zəifləməsi sayəsində baş vermişdir. Digər tərəfdən, təbii və iqtisadi risklərlə bağlı maliyyə dəstəyinin lazımı səviyyədə olmaması, stimullaşdırıcı tədbirlərin operativliyinin zəif olması kənd təsərrüfatı istehsalında məşğulluğun stimullaşdırılmasına yetərinə təsir göstərə bilmir. Bundan əlavə, il boyu işçi qüvvəsi təklifinin dayanıqlı olmaması və istehsalda mövsümi fasilələrin olması səbəbindən də aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətində məşğulluqda azalmalar müşahidə olunur. Nəhayət, kənd təsərrüfatı istehsalı ilə bağlı uçot qeydiyyatının avtomatlaşdırılması və elektronlaşdırılması sistemlərinin zəif inkişaf etməsi də kənd təsərrüfatında sahibkarlıqla bağlı statistikanın formalaşmasına mane olur.

Şəkil 3. Məşğul əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü, 2020-ci il üzrə (faizlə)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/az/1.5.xls>

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı zamanı maddi-texniki resursların qiymətlərində baş verən yüksək artım templəri kəndli təsərrüfatlarının maliyyə risklərini artırır, fərdi gəlirlərinə və ümumilikdə sahibkarlıq fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Yüksək səviyyəli risk amillərinin mövcudluğu səbəbindən aqrar sahədə resurslardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq, mövcud imkanlardan optimal yararlanmaq və sonda sahibkarlıq ekosistemini qurmaq zəruri olardı. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı subyektlərinin iqtisadi inkişaf səviyyəsi bütövlükdə qiymətləndirilərkən bu sahə ilə əlaqədar olan bütün fəaliyyət sistemləri arasında mövcud olan əlaqələr nəzərə alınmaqla sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq ekosistemlərinin təsir imkanlarının dəyərləndirilməsi vacibdir.

Bu sistemə aid olan siyasi amillər, bazar strukturu, qanunvericilik, investisiya mühiti, texnologiya və iqlim amilləri aqrar sahədə sahibkarlıq ekosistemi təşkil edən qeyri-biznes amilləri kimi nəzərdən keçirilə bilər. Bəzi tədqiqatçılar sahibkarlıq ekosistemi anlayışı haqqında konkret fikirlər söyləməyə çalışarkən belə qənaətə gəlmişlər ki, müxtəlif fəaliyyət sahələrində ekosistemi formalaşdıran amillərin müəyyənləşdirilməsi üçün konkret yanaşma yoxdur. Ancaq sahibkarlıqla bağlı bir ekosistemi qurarkən ilk öncə yerli şəraiti və dövrün tələblərini nəzərə almaqla menecerlərin aşağıdakı əsas prinsiplərə diqqət yetirmələrini bildirmişlər ki, bunlara da başqa bir sahibkarlıq fəaliyyətinin oxşarını təqlid etməmək; ekosistemi yerli şəraitə uyğun formalaşdırmaq; ilk vaxtlardan prosesə özəl sektoru daxil etmək; yeni təşəbbüsləri həyata keçirmək; biznesin təbii böyüməsinə kömək etmək və iddialı sahibkarlığı xüsusi vurğulamaq; yüksək potensialı olanları dəstəkləmək; qurumlara diqqət yetirmək; mədəniyyət dəyişikliyinə diqqət yetirmək; hüquqi, bürokratik və tənzimləyici sahələrdə islahat etmək kimi məsələlər daxildir [6].

Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı ekosistemi təşkil edən vacib amillərdən biri də texnologiyalardır. Texnologiya bir çox ədəbiyyatlarda istehsal amillərinə daxil edilsə də, maddi kapital şəklində təmin edilmiş yeniliklərə əsaslanan avadanlıqları əhatə etdiyinə görə onu yalnız istehsal amili kimi qiymətləndirmək məqsədəuyğun deyil. Texnologiyayı maddi-maliyyə kapitalını formalaşdıran amil kimi qiymətləndirmək daha doğru olar ki, bu da gələcək mülkiyyət ortaqlıqları üçün investisiya mənbələrinin stimullaşdırılmasına zəmin yaratmış olacaqdır.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrində istehsal şəraiti qarşısında maneələrin olmasına baxmayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının artırılması uğrunda mübarizə ilk növbədə istehsalın mümkün qədər yüksək həcmdə həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Kənd təsərrüfatında yeni texnologiyaların tətbiqi, genetik tədqiqatlara diqqət yetirməklə toxumun keyfiyyətinin yüksəldilməsi, gübrələrin və digər məhsuldarlığı artıran maddələrin istifadəsi, suvarma imkanlarının və kənd təsərrüfatı ilə bağlı alət və avadanlıqların miqdarının artırılması kimi amillər hazırda istehsal baxımından kənd təsərrüfatı məhsullarının miqdarının və keyfiyyətinin ən mühüm təyinediciləri hesab olunur. Bu səbəbdən aqrar sahədə sahibkarlığın genişləndirilməsi ilə kreativliyin və innovasiyaların tətbiq olunması kənd təsərrüfatında struktur problemlərinin həlli olaraq maraq doğurmaqdadır.

Əslində, istehsalın üç əsas amili kimi maddi, maliyyə və əmək amilləri qəbul olunmalıdır. Torpaq maddi amil kimi, kapital isə həm maddi, həm maliyyə amili kimi, əmək və sahibkarlıq qabiliyyətləri isə insan amilli kimi özünəməxsus kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri ilə xarakterizə olunmaqla yönəldilə bilər. Kənd təsərrüfatı sahələrində texnologiyadan istifadənin vacibliyi istehsalın intensivləşdirilməsi yolu ilə ümumi və fərdi məhsuldarlığın artması ilə izah olunur ki, bu da sonda əmək məhsuldarlığının və sosial-iqtisadi səmərəliliyin artırılması üçün əsas amilə çevrilməkdədir. Kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində texnologiyaların istifadəsi çoxşaxəli olduğu qədər əlçatanlığa malik deyildir. Bunlar əsasən suvarma sistemlərini, nəqliyyat vasitələrini, sağıcılıqla bağlı aqreqatları və çənləri, alətləri, avadanlıqları, toxumçuluq və embrion transferi kimi bir çox fərqli yenilikləri əhatə edir. Bu səbəbdən kənd təsərrüfatı istehsalında istifadə olunacaq texnologiyaların təminat səviyyəsi müxtəlif sahibkarlıq subyektlərinin yaradılması və davamlı inkişafın təmin olunması baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti ekosistemi formalaşdıran, ona ən aktiv təsir edən və bütövlükdə kənd təsərrüfatı üçün ən mühüm olan amil isə iqlimdir. İqlim kənd təsərrüfatı istehsalına məhdudlaşdırıcı, həm də stimullaşdırıcı təsir göstərir. Əslində, kənd təsərrüfatı məhsulları təbii

şəraitdən asılı olaraq yetişdirilir. Amma istehsalda erkən və ya gecyetišən toxum sortlarının istifadəsi, mövsümi məhsulların yetişməsinə və istifadəsinə tezləşdirmək üçün istixana istehsalı sistemlərinə keçidi təmin edən texnologiyalara ciddi tələbat hiss olunmaqdadır. İstehsal zamanı iqlim amillərindən gözlənilən risklərin idarəedilməsi strategiyalarının tətbiqi sığortanın tətbiqi kimi məsələlərdən də çox asılıdır. Bu səbəbdən kənd təsərrüfatı istehsalında quraqlıqadavamlı sortların yetişdirilməsi, alternativ istehsal sistemlərinin inkişafı, suvarma sistemlərinin genişləndirilməsi, sudan qənaətlə istifadəni təmin etmək, iqlim amilləri baxımından toxum təminatında təkmilləşdirmələr aparmaq son dərəcə vacibdir.

Bütün bu arqumentlərə əsasən qeyd edə bilərik ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı yaradılacaq ekosistem özəl sektorun inkişafını sürətləndirəcək, sahibkarlıq fəaliyyətində dayanıqlılığı təmin edəcək, dövlətin bu sahəyə yönəlməli olduğu maliyyə yükünü azaldacaq və nəticədə ümumi olaraq aqrar sahənin kompleks inkişaf etməsinə şərait yaradacaqdır.

Nəticə

Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin rolunun və əhəmiyyətinin nə qədər böyük və zəruri olduğu qənaətinə gəlmək olar. Bununla bağlı ilk öncə aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi məsələləri ilə bağlı istehsalın təmərküzləşmə, kooperasiyalaşma, ixtisaslaşma və inteqrasiyalaşma məsələlərinə diqqət yetirilməsi vacibdir. Eyni zamanda aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı ekosistem amillərinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, inkişaf etdirilməsi yolları və nəticədə yüksək riskliyə malik olan kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi cəhətdən daha səmərəli və dayanıqlı olmasına gətirib çıxartması sahibkarlıq fəaliyyəti üçün obyektiv zərurət olaraq qəbul oluna bilər.

Aqrar sahədə sahibkarlıq ekosisteminin formalaşması və səmərəli fəaliyyət göstərməsinin dövlətin birbaşa, yaxud inzibati və iqtisadi mexanizmlərindən istifadəyə əsaslanmaqla yanaşı bazar mexanizmləri vasitəsilə tənzimlənməsi obyektiv iqtisadi qanunauyğunluqlara əsaslanmaqla təmin oluna biləcəkdir. Nəticədə ölkədə mövcud olan təbii resurslardan, müasir texnologiyalardan və maddi-maliyyə vasitələrindən düzgün, optimal və səmərəli istifadə edilməklə aqrar sahənin inkişafı təmin ediləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Esmer, Y. (2019). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(65): 041-1051. doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3514>
2. Peredeo, A. M. and McLean, M. (2006). Social Entrepreneurship A Critical Review of the Concept. The Journal of World Business, 41(1): 56-65.
3. BST, B. S. v. T. B., 2015, Türkiye Girişimcilik Stratejisi Ve Eylem Planı Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2015-2018.
4. Попов Н.А. Основы сельской экономики и сельского предпринимательство, Москва, 2001, 352 с.
5. Moore, J. F., 1993, Predators and prey: a new ecology of competition, Harvard business review, 71 (3), 75-86.

6. Isenberg, D.J. (2010), "How to Start an Entrepreneurial Revolution", Harvard Business Review, 88(6), 40-50.
7. Feld, B., 2012, Startup communities: Building an entrepreneurial ecosystem in your city, John Wiley & Sons, p.
8. Schumpeter, J. A., 1934, Change and the Entrepreneur, Essays of JA Schumpeter.
9. Shane, S. ve Venkataraman, S., 2000, The promise of entrepreneurship as a field of research, Academy of management review, 25 (1), 217-226.
10. Freeman, J. H. ve Audia, P. G., 2006, Community ecology and the sociology of organizations, Annu. Rev. Sociol., 32, 145-169.
11. Bahrami, H., & Evans, S. (1995). Flexible re-cycling and high-technology entrepreneurship. California Management Review, 37(3), 62-89.
12. Ağızan, K. ve Bayramoğlu, Z. (2018). Tarımsal Girişimciliğin Ekosistemi. 5. ASM International Congress of Social (03-05 Mayıs, Antalya), 156 s.
13. Kurnaz, G. ve Bedük, A. (2017). Türkiye'de ve Dünyada Melek Yatırımcılık. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 20(1): 27-40.
14. Bayramoğlu, Z., Karakayacı, Z., Çelik, Y. ve Gündüz, O., 2014, Tarımsal İşletme Tipolojilerine Göre Risk Faktörlerinin Algılanması Ve Risk Yönetim Stratejilerinin Belirlenmesi.
15. Oğuz, C. ve Bayramoğlu, Z., 2014, Tarım Ekonomisi Kitabı, Atlas Kitapevi, 4.Baskı.
16. Bayramoğlu, Z. ve Karakayacı, Z., 2013, Küçük ve Orta Ölçekli Tarım İşletmelerinde Girişimcilik.
17. Ağızan, K., 2018, Tarımsal İşletmelerde Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Analizi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
18. İpçioğlu, İ. ve Taşer, A., 2009, İşletme Bölümlerinde Verilen Eğitimin Girişimci Adayı Öğrenciler Üzerindeki Etkileri.
19. Bozkurt, Ö. Ç. ve Alparslan, A. M., 2013, Girişimcilerde bulunması gereken özellikler ile girişimcilik eğitimi: girişimci ve öğrenci görüşleri.
20. Uygun, M. ve Güner, E., 2016, Girişimcilik eğiliminin gelişiminde girişimcilik eğitiminin rolü, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (5), 43-44.
21. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/az/1.5.xls>

Prof. Dr., V.H. Abbasov
Head of the Department of Economics, Baku State University

J.M. Gojamanov
Ph.D. student of Baku State University

The role of the entrepreneurial ecosystem in the development of the agrarian sector

Abstract

In the article, the issues of development of entrepreneurship in agriculture were considered, and in this direction, the role and formation features of the entrepreneurial ecosystem in the agrarian sector were explained. At the same time, the essence of the entrepreneurial ecosystem and the approaches of various researchers regarding its role were analyzed, and the internal and external factors of the formation of entrepreneurial ecosystems were determined. The structural elements of the entrepreneurial ecosystem in the agrarian sector and their interrelated activities were explained, and the issues related to the formation of a favorable ecosystem in modern conditions were considered.

Keywords: *agrarian sector, entrepreneurship, entrepreneurial activity in agrarian sector, entrepreneurial ecosystem, the elements of entrepreneurial ecosystem.*

Д.э.н., проф., В.Г. Аббасов

Заведующий кафедрой “Экономика” Бакинского государственного университета

Дж.М. Годжаманов

Докторант Бакинского государственного университета

Роль предпринимательской экосистемы в развитии аграрного сектора

Резюме

В статье были рассмотрены вопросы развития предпринимательства в сельском хозяйстве, и в этом направлении разъяснены роль и особенности формирования предпринимательской экосистемы в аграрной сфере. При этом были проанализированы сущность предпринимательской экосистемы и подходы различных исследователей относительно ее роли, определены внутренние и внешние факторы формирования предпринимательских экосистем. Были разъяснены структурные элементы предпринимательской экосистемы в аграрной сфере и их взаимосвязанная деятельность, а также рассмотрены вопросы, связанные с формированием благоприятной экосистемы в современных условиях.

Ключевые слова: *аграрный сектор, предпринимательство, предпринимательская деятельность в аграрной сфере, предпринимательская экосистема, элементы предпринимательской экосистемы.*